

Medicina i astrologia en el corpus arnaldià

SEBASTIÀ GIRALT (*)

BIBLID [0211-9536 (2006) 26; 15-38]

Fecha de recepción: 12 de diciembre de 2005

Fecha de aceptación: 21 de marzo de 2006

SUMARI

1.—L'astrologia en l'obra d'Arnau de Vilanova. 2.—Els segells astrològics. 3.—Escrips sobre segells. 4.—Els medis jueus. 5.—Autoria del *De Iudiciis astronomie*. 6.—Un temps per a l'astrologia?

RESUM

Es revisa el paper de l'astrologia en l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova amb una atenció especial envers els problemes d'autoria que plantegen els escrits astrològics del corpus arnaldià i envers la hipotètica delimitació cronològica d'aquest recurs.

Paraules clau: Arnau de Vilanova, astrologia mèdica, autoria.

Keywords: Arnau de Vilanova, medical astrology, authorship.

1. *L'ASTROLOGIA EN L'OBRA D'ARNAU DE VILANOVA*

A l'hora d'abordar l'ús de la influència dels astres en l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova hom es veu obligat a endinsar-se en la intricada qüestió arnaldiana. En efecte, pocs són els escrits indubtablement arnaldians en què es parla de l'astrologia mèdica, mentre que els tractats atribuïts al metge català centrats l'astrologia mèdica són espuris o

(*) Doctor en Filologia Llatina i Màster en Història de les Ciències.

E-mail: sgiralt@gmail.com

encara dubtosos. Tot i que Juan Antonio Paniagua creia que es confirmaria la paternitat d'Arnau d'algun dels tractats generals que li són atribuïts, cal reconsiderar alguna de les notícies que dona. En efecte, esmenta un tractat contingut en el MS París, BNF, lat. 7.292, amb l'incipit «Sapientissimus Ypocras, omnium medicorum perfectissimus...». Tanmateix, a partir d'una consulta al còdex mencionat, un recull de textos astrològics, he comprovat que el text amb l'incipit esmentat és la famosa *Astrologia pseudohipocràtica* (ff. 287va-289ra bis), a la qual segueix una còpia quasi completament ratllada i mutilada del *De radiis stellarum* d'al-Kindī (1). A continuació ve l'*Astrologia magistri Arnaldi de Villanova pro utilitate medicine sive medici compilata*, segons consta a l'explicit (ff. 290ra-292va), que és en realitat un exemplar del tractat astrològic més cèlebre i més difós dels atribuïts a Arnau. És el conegut amb els títols de *De iudiciis astronomie*, *De astronomia* o *Capitula astrologie*, transmès per un gran nombre de manuscrits amb l'incipit «Circa signa universalia et distributiva...» i l'únic publicat dins les edicions generals renaixentistes. A més a més se'n realitzaren dues versions hebrees els últims decennis del segle XIV, de les quals es conserven, segons consta, uns set manuscrits de la d'Abraham Abigdor i un de l'abreujada de Jacob ben Jehuda Cabrit (2).

Si l'autenticitat del *De iudiciis astronomie* està encara per demostrar, altres escrits sobre astrologia mèdica pertanyents al corpus arnaldià

-
- (1) La notícia errònia, que trobem en PANIAGUA, Juan Antonio. El Maestro Arnau de Vilanova, médico. In: *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Uriach, 1994, vol. 1, pp. 76-77, on revisa el conjunt de l'astrologia arnaldiana, m'imagino que prové d'HAURÉAU, Barthélemy. Arnaud de Villeneuve, médecin et chimiste. In: *Histoire littéraire de la France*, 2ª edició, Paris, Welter, 1900, vol. 28, pp. 26-126, o de la descripció del còdex continguda en el *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae*, Paris, 1744, vol. 4, p. 336, que no anota els dos escrits anteriors a l'atribuït a Arnau. Tot i així aquest còdex sí que està recollit dins KIBRE, Pearl. *Astronomia or Astrologia Ypocratis*. In: *Science and History. Studies in honor of Edward Rosen*, Wroclaw, 1978, pp. 134-156.
- (2) SARTON, George. *Introduction to the History of the science*, Huntington, Krieger, 1975, vol. 3, pp. 1382-1383; STEINSCHNEIDER, Moritz. *Die Hebraeischen Uebersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, Berlín, 1893, pp. 782-783.

que van tenir una difusió molt menor presenten una tradició textual i una paternitat encara més incertes. Alguns d'ells no són més que extractes del *De iudiciis*, i d'altres és possible que en siguin resums o reelaboracions, si bé la seva relació respecte de l'esmentat tractat o la seva relació entre si de moment no ha estat estudiada: *Introductio ad iudicia astronomie* (inc: «De iudiciis particularibus...», MS Munic, BSB, CLM 11.067, s. XV, ff. 64va-66va), *Introductorium astrologie pro medicis practicantibus* (inc: «Quoniam cum medicus practicans...», MS Munic, BSB, CLM 456, ff. 12r-13v), *De electione situs lune* (inc: «Quoniam medicus practicans...», MS Cambridge, Corpus Christi College 424, s. XIV, ff. 9v-10r, i Florència, Libreria Laurenziana 1448, ff. 128r-129r), «Sciendum Zodiacus est animalium circulum...» (MS Vaticà, BAV 1354, ff. 160va-166ra), «Domus sunt quod planetis dominis exeuntis...» (MS Madrid, BN 3370, s. XV), *De astronomia Arnoldi quoad medicos* (inc: «Quoniam autem medicus non semper potest...», MS Sevilla, Biblioteca Colombina, 5-1-45, f. 163r-v) (3).

De tota manera, més enllà dels tractats específicament astrològics, dubtosos o espuris, l'interès d'Arnau envers l'astrologia està demostrat

-
- (3) La major part dels textos esmentats han estat recollits dins GARCÍA BALLESTER, Luis; McVAUGH, Michael; PANIAGUA, Juan Antonio. *Catálogo de incipits de los manuscritos médicos latinos atribuidos a Arnau de Vilanova*, Granada, mecanografiat, 1978. Agraeixo a Michael McVaugh haver-me proporcionat aquesta informació. Vegeu també THORNDIKE, Lynn; KIBRE, Pearl. *A catalogue of incipits of mediaeval scientific writings in Latin*, Londres, Medieval Academy of America Publications, 1963, cc. 377, 1269, 1286 i 1400, respecte dels quatre primers. Del MS CLM 11.067 s'hi dona aquesta notícia: «Frater Theodoricus Ruffi, a. 1447 based on Arnold of Villanova». D'altra banda la *Parva introductio ad iudicia astronomie* (inc: «Nota igitur quod ad perfectum...», MS Oxford, Bodleian Library, Canonics Miscellaneous, 517, ff. 16rb-17vb) és, segons el mateix catàleg, c. 929, l'última part del *De iudiciis astronomie*. El mateix deu passar, si més no, amb els que comencen «Quoniam (cum) medicus practicans...», si jutgem per la similitud de l'esmentat incipit amb un frase del *De iudiciis*, ARNAU DE VILANOVA. *Opera*, Lió, Guillaume Huyon, 1520 (en endavant *Opera*), f. 295rb. Pel que fa al manuscrit madrileny vegeu *Inventario de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Ministerio de Educación, 1953-1987, vol. 10, p. 79. Quant al còdex sevillà vegeu-ne la descripció en SÁEZ GUILLÉN, José Francisco. *Catálogo de manuscritos de la Biblioteca Colombina de Sevilla*, Sevilla, Cabildo de la Catedral, 2002, vol. 1, p. 82.

per la presència d'una sèrie de llibres entorn d'astronomia i astrologia a la seva biblioteca (4) i per un seguit de referències disperses al llarg de la seva obra mèdica autenticada, malgrat que no hi constitueix un recurs sistemàtic (5).

En canvi, Arnau es mostra contrari a l'ús de l'astrologia per esbrinar la data en què vindrà l'Anticrist i s'acabarà el món, en coherència amb la separació de fons que defensa entre ciències profanes i teologia. Així, en els seus tractats escatològics, malgrat que no hi rebutja de manera absoluta la possibilitat de conèixer certs esdeveniments futurs per mitjà de l'astronomia, afirma que la fi del món no és previsible de la mateixa manera:

«de la possibilitat de tenir un coneixement precís dels darrers temps del món d'acord amb un càlcul numèric, els catòlics n'han de saber que no es pot aconseguir de cap manera amb conjectures humanes, tant si es basen raons naturals, com si ho fan en especulacions astronòmiques o en qualsevol altra mena d'observacions filosòfiques o en les invencions dels mags i dels endevins (...). Per això aquests temps no poden ésser coneguts per endavant amb exactitud si no és únicament per revelació divina» (6).

-
- (4) GIRALT, Sebastià. Estudi introductor. In: *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (en endavant *AVOMO*), VII.1, Barcelona, Universitat-Fundació Noguera, 2005, pp. 35-37.
- (5) Vegeu també el meu article *Arnaldus astrologus?* La astrologia en la medicina de Arnau de Vilanova. *Medicina e Historia*, 2003, 4ª època, núm 2, 1-15.
- (6) Traducció de Jordi Raventós, ARNAU DE VILANOVA. *La Prudència de l'escolar catòlic i altres escrits*, Barcelona, Proa, 2002, corresponent a *De mysterio cymbalorum Ecclesie*, pp. 307-330, segons el text editat per PERARNAU, Josep. El text primitiu del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* d'Arnau de Vilanova. *Arxiu de textos catalans antics*, 1988-1989, 7-8, 7-133: «Sed utrum possibile sit de ultimis temporibus seculi determinatam habere notitiam secundum aliquam numeri rationem, scire debent catholici quod nequaquam per coniecturas humanas, sive procedant per naturales rationes, sive per astronomicas speculationes, sive per quascumque alias philosophorum considerationes aut magorum vel divinatorum figmenta (...). Et ideo, illa tempora nequeunt prenosci determinate, nisi sola revelatione divina». Vegeu també *De tempore adventus Antichristi*. *Arxiu de textos catalans antics*, 1988-1989, 7-8, 402-406, 808-865, a més de MENSA, Jaume. *Les raons d'un anunci apocalíptic*, Barcelona, Facultat de Teologia, 1998, pp. 163-206.

Una distinció tan clara contrasta amb la posició d'un Roger Bacon que, a partir d'Albumasar i la seva doctrina de les conjuncions aplicada a les religions, arriba a la sospita que la combinació de les Escriptures, els autors del profetisme apocalíptic i les ciències profanes amb l'astrologia permetria a l'Església afinar amb més certesa el temps de l'arribada de l'Anticrist (7). Tanmateix autors renaixentistes com Giovanni Pico della Mirandola, Girolamo Savonarola i Symphorien Champier transmeten una tradició espúria segons la qual Arnau hauria basat les seves profecies apocalíptiques en càlculs astrològics. Així s'acabarien creuant dues de les fames més extenses i duradores d'Arnau: la de profeta apocalíptic i la d'astròleg (8).

Tot i així, en el marc dels sabers profans com la medicina, Arnau sí que dóna valor a l'influx astral com una de les causes naturals de la malaltia i la salut. Així, situa dins l'ambient (*aer*) els efectes dels astres, sigui pel clima, les variacions estacionals o la influència astrològica. Per això el metge l'ha de conèixer per prendre-la en consideració a l'hora d'establir el tractament, sobretot la dels astres més influents: el sol i la lluna (9).

Arnau, doncs, assenyala com un dels factors principals la lluna i les seves fases. En efecte, la lluna té un paper cabdal en l'astrologia mèdica, sobretot a l'hora de decidir el moment més favorable per efectuar la flebotomia preservativa, aquella que es realitza sense la pressió d'una urgència. Així no és sorprenent que en l'obra mèdica d'Arnau sigui la sagnia la indicació que apareix més relacionada amb l'astrologia. L'escrit que aporta més informació al voltant d'aquesta qüestió són les *Medicationis parabole*, que sí hi dedica tota una secció d'onze aforismes —des del núm. 35 al 41 de la doctrina quarta—,

---

(7) «Scio quod si ecclesia vellet revolvere textum sacrum et prophetias sacras, atque prophetias Sybillae, et Merlini et Aquilae, et Sestoris, Ioachim et multorum aliorum, insuper historias et libros philosophorum, atque iuberet considerari vias astronomiae, inveniretur sufficiens suscipio vel magis certitudo de tempore Antichristi», BACON, Roger. *The Opus Maius* [ed. John Henry Bridges], Oxford, 1897-1900, vol. 4, p. 269. Vegeu NORTH, John D. *Astrology and the Fortunes of Churches*. *Centaurus*, 1980, 24, 181-211.

(8) GIRALT, nota 4, pp. 177-180.

(9) *Opera*, f. 5ra.

estudiats per Pedro Gil-Sotres i Juan Antonio Paniagua (10). Malgrat l'orientació eminentment pràctica de la col·lecció, no es limita a les indicacions més clíniques sinó que també s'atura per reflexionar sobre les causes i els mecanismes de la influència astrològica.

L'oportunitat de veure alguna de les indicacions que donen les *Medicationis parabole* respecte de la sagnia en la pràctica professional del mateix Arnau davant un pacient concret ens la dóna el *Regimen podagre*, que prescriu una flebotomia preservativa. Entre altres condicions indica que s'ha de practicar del dia 18 al 24 del mes lunar (11) i que s'ha d'evitar amb la lluna a Gèmini. Hi segueix, doncs, la melotèsia zodiacal, segons la qual el cos humà està dividit en dotze parts, cadascuna sota la influència d'una constel·lació del zodíac (12), i qualsevol tipus d'intervenció quirúrgica està contraindicada quan la lluna es troba dins el signe que governa el membre a operar, en aquest cas els braços sota Gèmini —d'aquí que una de les còpies manuscrites del *Regimen podagre* introdueixi la interpolació reiterativa *in brachiis* (MS Erfurt, SRB, Bibliotheca Amploniana CA 4° 320, f. 201v). L'esmentada referència a la melotèsia del *Regimen podagre* podria ser l'única de l'obra indubtablement autèntica d'Arnau i demostra que aquest la coneixia i la utilitzava almenys en la pràctica de la flebotomia, si bé més endavant veurem que també pot ser la base dels segells astrològics. De tota manera cal tenir en compte

-
- (10) *AVOMO*, VI.1, ed. J. A. Paniagua, L. Ferre i E. Feliu, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1990, pp. 59-63. Vegeu PANIAGUA, Juan Antonio; GIL-SOTRES, Pedro. Introducció. In: *AVOMO*, VI.2, Barcelona, Universitat, 1993, pp. 237-388, i GIL-SOTRES, Pedro. Introducció. In: *AVOMO*, IV, Barcelona, Universitat, 1988, pp. 7-120.
- (11) *AVOMO*, VI.1, pp. 61 i 63 (núms. 44 i 45). Vegeu GIRALT, Sebastià. The *consilia* attributed to Arnau de Vilanova. *Early Science and Medicine*, 2002, 7 (4), 311-356.
- (12) CLARK, Charles W. The zodiac man in medieval medical astrology. *The Journal of the Rocky Mountain Medieval and Renaissance Association*, 1982, 3, 13-38; FRENCH, Roger. Astrology in medical practice. In: Luis García Ballester *et al.* *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge, University, 1994, pp. 30-59.

que la mateixa precaució és aconsellada igualment en el *De iudiciis astronomie* (13).

A més de la sagnia, un altre àmbit en què molt sovint es considera la posició astrològica és la recol·lecció de la matèria mèdica per a ús farmacològic, no solament vegetal sinó també animal o mineral. Les referències a aquesta mena de pràctiques que trobem en l'obra arnaldiana són breus i escasses. En el *De parte operativa* ho posa com a exemple de les propietats ocultes individuals que afecta alguns membres d'una espècie vegetal, de manera que les plantes que han germinat o han estat collides sota unes certes condicions astrològiques aporten unes facultats especialment útils per utilitzar-les en la composició d'un medicament o d'un verí (14). En el tercer capítol de l'*Antidotarium* la referència és encara més genèrica, dirigida a qualsevol de les substàncies vegetals, animals o minerals de les quals ha parlat (15).

Les aplicacions astrològiques que hem vist fins ara en la medicina arnaldiana no surten de les més habituals en el galenisme baixmedieval, però, a més, Arnau fou un pioner dels segells zodiacals en la medicina escolàstica i restà com a referent en el dit recurs per als autors posteriors.

2. ELS SEGELLS ASTROLÒGICS

Els segells astrològics consistien en discos d'or o d'altres metalls amb la figura del signe zodiacal o la constel·lació dominant al moment de ser encunyats. Una de les seves principals finalitats eren les terapèutiques, i en aquest cas solien estar fonamentats en la melotèsia zodiacal. La licitud del seu ús, igual que de la resta d'imatges màgi-

---

(13) *Opera*, f. 294vb.

(14) *Opera*, f. 127ra. Les propietats ocultes són facultats imbuïdes pels astres sigui a individus concrets sigui a una espècie sencera: GIRALT, nota 4, pp. 83-91.

(15) «Felicitat eciam elementata viribus prudens minister conficiendo ea constellationibus convenientibus», segons el text d'Antonio García Masegosa, a qui agraeixo haver-me deixat consultar la seva edició encara inèdita per als *AVOMO* (*Opera*, ff. 244va-vb).

ques, fou objecte de polèmica en els medis intel·lectuals tant jueus com cristians (16).

El cas d'Arnau és particularment destacat perquè no sols parla dels segells astrològics en els seus escrits sinó que es conserven proves documentals que se'n servia en la seva pràctica professional. La primera i més cèlebre està lligada a la primera actuació mèdica d'Arnau la cort papal, segons testimonia una carta de l'ambaixador Guerau d'Albalat a Jaume II (17). De les mesures terapèutiques prescrites pel metge català només s'hi esmenta un segell d'or amb el signe de Leo inscrit, col·locat damunt els ronyons amb un cinturó, tal com ho descriuen Joan Blasi, Guiu de Chaulhac i Pietro d'Abano (18). També informa de la reacció escandalitzada que un remei tan poc habitual provocà a la cúria.

La utilització d'imatges astrològiques en el guariment del papa no fou en absolut un cas aïllat, segons demostra l'existència d'exemplars del mateix segell de Leo, sis d'or i un de llautó, entre les seves pertinences trobades a València i Barcelona després de la seva mort (19).

En el *Speculum medicine* i en el *De parte operativa* Arnau justifica l'acció de l'esmentat segell de Leo a partir de les propietats ocultes imbuïdes en els éssers individuals gràcies a la posició dels astres en el moment de la seva creació. En el *De parte operativa* el segell serveix

-
- (16) Entorn de les imatges vegeu GIRALT, nota 4, pp. 118-127, i, sobretot, WEILL-PAROT, Nicolas. *Les «images astrologiques» au Moyen-Âge et à la Renaissance. Spéculations intellectuelles et pratiques magiques (XIIe - XVe siècle)*, Paris, Champion, 2002, que dedica un extens capítol a Arnau (pp. 456-500).
- (17) Datada el 14 de setembre del 1301 i publicada per FINKE, Heinrich. *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, Münster, Aschendorff, 1902, «Quellen», pp. xxvi-xxxvii. Sobre Arnau i Bonifaci vegeu pp. 191-226, a més de GIRALT, nota 5, i la bibliografia que s'hi cita.
- (18) PIETRO D'ABANO. *Conciliator*, Venècia, Giunta, 1565, differentia X, f. 17va; GUIU DE CHAULHAC. *Inventarium sive Chirurgia magna* [ed. Michael McVaugh i Margaret S. Ogden], Leiden, Brill, 1997, vol. 6, p. 1 (vol.1, p. 380 i vol.2, p. 319). Quant a Blasi vegeu *infra*.
- (19) CHABÁS, Roque. Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva. *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 1903, 9, 11-49, núm. 20 i núm. 330.

d'exemple de la capacitat d'impedir (*ligare*) una operació practicable per un cos en el seu estat natural per part del cos que hi exerceix la facultat oculta. En el *Speculum* atribueix la transmissió del segell a la tradició hermètica (20).

En canvi, unes altres dues mencions a segells no especifiquen sota quin signe han de ser encunyats. Una es troba en el mateix *De parte operativa* quan posa «els segells de figures celestes» entre les mesures basades en les propietats ocultes per eliminar les causes de l'alienació mental (21), un camp ben diferent del de la resta d'al·lusions. Així mateix en els *Aphorismi extravagantes* es recomana aplicar un segell astrològic indeterminat en els peus per guarir el poagre (22). Però, en aquest cas, atenent la melotèsia zodiacal i les sèries de segells que es poden trobar en altres autors, la imatge s'hauria de fabricar amb la figura de Pisces, per tal com és aquest el signe que regeix sobre els peus, tot i que s'ha suggerit la possibilitat que Arnau es referís solament al de Leo per combatre diversos tipus de dolor (23).

Weill-Parot observa justament que en la melotèsia més estesa en l'edat mitjana Leo no afecta els costats o els ronyons, sinó el pit i el cor, tal com es llegeix en el mateix *De iudiciis astronomie*; en canvi en les referències d'Arnau i d'altres autors la imatge de Leo s'utilitza per combatre el mal dels ronyons, igual que en els textos sobre segells astrològics relacionats, segons veurem, amb el metge català —*De sigillis, De duodecim imaginibus Hermetis* i *Documentum contra lapidem*. Tant Weill-Parot com Danielle Jacquart han proposat que podia tractar-se d'una influència de l'alquímia per la possible relació entre el càlcul renal i la pedra filosofal, entre l'or i el sol (24).

(20) Respectivament *Opera*, ff. 7ra i 127ra. Vegeu GIRALT, nota 5.

(21) *Opera*, f. 128va, i WEILL-PAROT, nota 16, pp. 469-470.

(22) *AVOMO*, VI.2, p. 236.

(23) PANIAGUA; GIL-SOTRES, nota 10, pp. 377-388, i WEILL-PAROT, nota 16, pp. 491, 543, 595-602 i 710-714.

(24) JACQUART, Danielle. *Calculs et pierres*. In: C. Crisciani; A. Paravicini Bagliani, *Alchimia e medicina nel Medioevo*, Florència, SISMEL-Galluzzo, 2003, pp. 247-263; WEILL-PAROT, Nicolas. *Magie solaire et magie lunaire: le soleil et la lune dans la magie astrale (XIIe-XVe siècle)*. *Micrologus*, 2004, 12, 165-184; WEILL-PAROT, Nicolas. *Arnaud de Villeneuve et les relations possibles entre le sceau du Lion et l'alchimie*. In: J. Perarnau (ed.), *Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis*

És cert que el *De duodecim imaginibus Hermetis* és molt poc fidel a la melotèsia tradicional, però ho és més el *De sigillis*, que vincula el dolor dels ronyons tant amb Libra com amb Leo. Voldria, doncs, apuntar la possibilitat que la correlació entre Leo i els ronyons no fos deslligada de la melotèsia tradicional sinó que arribés a abraçar fins a la zona lumbar —el lloc on se sent el dolor del càlcul i on Arnau aconsella col·locar el segell— com una derivació per proximitat física des de la correspondència de Leo amb els costats, consignada de vegades en la melotèsia zodiacal antiga, segons es veu en Manili (s. I) i Sext Empíric (c. 200) —si bé altres autors antics com Fírmic Matern (s. IV) relacionen Leo amb el pit i Libra amb els ronyons—, i que retrobem en el *Tractatus ad faciendum sigilla* atribuït a Bernat de Gordon, en Alchabitius i en el mateix *De sigillis*. Els dos darrers, a més, estenen la zona afectada per Leo a tot el dors (25). De fet la melotèsia zodiacal no va tenir mai una tradició única i no és rar veure-hi variacions més o menys importants en l'antiguitat i l'edat mitjana. Així mateix, si bé és cert que normalment en les il·luminacions medievals de l'*homo astrologicus* Leo es troba damunt el tòrax, és possible veure'n alguna on apareix en un flanc, com en el MS París, Bibliothèque Nationale, Hébreu 1181 (f. 264v), datat entre el segle XIV i el XV, amb explicacions procedents d'un extracte del *De iudiciis astronomie* atribuït a Arnau, inclòs en el mateix còdex (ff. 265v-266r) (26). No sé si resulta significatiu que aquest provingui dels medis jueus occitans, amb els

---

sobre Arnau de Vilanova, Barcelona, IEC, 2005, pp. 269-280. «Leo respicit cor et os stomachi et pulmonem et epar (...). Libra respicit renes et nates et pelliculas et circa illas partes...». *De iudiciis astronomie, Opera*, f. 293vb.

- (25) «Laterum regnum scapulaeque Leonis». MANILI. *Astronomica*, vol 2, p. 460; SEXT EMPÍRIC. *Contra els professors*, vol. 5, p. 21. «Pectus et stomachus in Leone, uenter in Virgine, renes, uertebrae in Libra». FÍRMIC MATERN. *Mathesis*, vol. 2, p. 24; «Leo habet (...) ex corpore hominis stomachum, cor, dorsum, latus». ALCHABITIUS. *Liber isagogicus*, en traducció de Juan de Sevilla, citat per WEILL-PAROT (2005), nota 24, (n. 35); «valet ad omnes passionem stomachi, laterum et dorsi et renum», *Opera*, f. 302rb; «figura Leonis subvenit morbis reni dextri. [...] subvenit in morbis costarum», *Tractatus ad faciendum sigilla*, citat per WEILL-PAROT, nota 16, p. 497.
- (26) Per a la descripció del còdex i una reproducció de la miniatura vegeu SED-RAJNA, Gabrielle. *Les manuscrits hébreux enluminés des bibliothèques de France*, Lovaina, Peeters, 1994, pp 76-78.

quals estan relacionats l'ús dels segells per part d'Arnau i els textos hermètics que transmeten la imatge de Leo.

També és possible trobar més referències a d'altres tipus d'imatges astrològiques en dues obres d'autenticitat encara no segura. La part introductòria de l'*Antidotarium* parla de gemmes a les quals l'artífex o la natura doten de poders efectius esculpint-hi imatges que s'acorden amb les constel·lacions i posa com a exemple la pedra en què s'ha gravat la representació de l'Ofiüc o Serpentari, eficaç com a antídol contra el verí, un dels camps en què són més utilitzades les imatges astrològiques. Si se'n confirmés l'autoria d'Arnau, aquesta al·lusió demostraria que coneixia altres segells basats en constel·lacions no zodiacals. Weill-Parot suggereix que la referència a la imatge del Serpentari procediria del *De mineralibus* d'Albert Magne o del *De lapidibus* sota el nom d'Azareus, en el qual es recullen 28 segells (27):

«Azareus», <i>De lapidibus</i> , citat per WEILL-PAROT, n. 16, p. 892.	Albert Magne, <i>De mineralibus</i> , II, 3, 5. Borgnet, p. 54.	<i>Antidotarium</i> , editat per Antonio García Masegosa (cf. <i>Opera</i> , f. 244rb).
De Serpentario. Si inveni- eris lapidem in quo sit Serpentarius qui habet serpentem cinctum, cuius capud in dextra manu tenet et in sinistra cau- dam, hic sive gestatus sive bibitus liberat hominem a veneno sumpto ante prandium sive post.	Serpentarii autem est a se virtus serpente, cuius caput tenet dextra manu, et caudam sinistra; et haec imago inscripta lapidi qui venena fugat, valere contra venena praedicatur, et morsus venenatorum curare, sive portetur, sive rasura bibatur.	Ex mineralibus sumuntur, ut gemme mundate, quas natura mirabilis aut artifex eruditus edotat interdum potenciis efficacibus in sculpendo in eis effigies constellationibus congruis, ut alibi lacius fertur, velut <i>lapis, quo homo tenens serpen- tem extinctum manu dextra et caudam ipsius sinistra invenitur insculptus natura vel arte liberat hominem a veneno assumpto.</i>

(27) WEILL-PAROT, nota 16, pp. 115-116, 472-473, 574-575.

Al meu parer el passatge de l'*Antidotarium*, almenys en la segona part, assenyalada en cursiva, mostra una relació molt més clara amb *Azareus* que amb Albert. Si bé la primera part parla de gravació en la pedra, la segona fa referència a una imatge trobada, creada per la natura o per la tècnica, recorrent al mateix verb *invenire* que *Azareus* i amb una descripció de la imatge molt similar. Si acceptem que el *De lapidibus* d'«Azareus» n'és la font, aquest lapidari podria correspondre al quadern *de lapidario* citat en l'inventari de les pertinences d'Arnau (28). Voldria destacar també la citació a un altre llibre no determinat que tracta més extensament d'imatges astrològiques i que podria ser l'origen de la primera part del passatge. Malgrat que no especifica que en sigui l'autor i, per tant, es pot referir a una obra no pròpia, és possible pensar que Arnau va escriure algun tractat monogràfic sobre aquesta qüestió. Certament dins el corpus arnaldia hi ha alguns escrits sobre segells astrològics, per bé que, un cop més, ens trobem amb serioses sospites sobre la seva autenticitat.

3. ESCRITS SOBRE SEGELLS

El més conegut és el *De sigillis*, un opuscle transmès per cinc manuscrits i per les edicions generals renaixentistes, que dona instruccions detallades amb la finalitat de fabricar un segell per a cadascun dels dotze signes del zodíac (29). S'hi ha de gravar, sota les condicions astrològiques corresponents i enmig de pregàries cristianes, la imatge zodiacal i inscriure-hi frases bíbliques, lletres hebrees, noms sagrats i invocacions a sants.

---

(28) CHABÁS, nota 19, núm. 117.

(29) *De sigillis, Opera*, ff. 301vb-302rb. Als còdexs consignats per WEILL-PAROT (2005), nota 24, p. 271, s'hauria d'afegir MS Londres, Wellcome 560 (Miscellanea Medical XXXVI), ff. 175-179v (c. 1475), recollit per KLAASSEN, Frank. Societas Magica catalogue of manuscripts and early printed books <<http://duke.usask.ca/~frk302/MSS/index.htm>>, si atenem l'*incipit* «accipe aurum purissimum et fundat» i l'explicit «ubicunque sint et ubicunque fluant». En el mateix repertori en trobem una possible versió anglesa amb l'*incipit* «Take pure gold» (Londres, BL, Sloane 3822, f. 94), de finals s. XVI o principis del XVII.

Estic d'acord amb Paniagua i Weill-Parot que el *De sigillis* és un text apòcrif com altres sobre segells que circularen sota el nom d'Arnau. Per contra, Graziella Federici Vescovini no hi veu raons per considerar-lo espuri (30). Tanmateix, s'ha assenyalat que, d'una banda, la tradició manuscrita és tardana i poc consistent i, de l'altra, enlloc de l'obra autenticada d'Arnau no es troba el recurs a la màgia religiosa o teúrgica que caracteritza el *De sigillis* sinó tan sols a la màgia natural, en la qual fonamentava l'ús dels segells astrals.

Tots aquests arguments ja em semblen prou convincents. De tota manera se'n poden afegir encara altres. En primer lloc l'edició del *De reprobacione nigromantice fictionis*, escrit entre 1276 i 1288, m'ha permès trobar una contradicció fonamental clarament expressada en aquest opuscle d'Arnau i el *De sigillis*. En efecte, la creença de l'autor del *De sigillis* que els segells astrals, en concret els d'Àries i Libra, poden protegir de l'acció i de les «insídies» dels dimonis xoca frontalment amb la finalitat fonamental cercada amb el *De reprobacione* de combatre la idea que cap ésser humà sigui capaç de dominar els dimonis i, de manera més específica, amb el refús de l'opinió que la virtut pròpia dels astres allunya els esperits, identificats amb els dimonis no solament en l'argumentació d'Arnau sinó en la literatura antinigromàntica en general (31):

«Així mateix resulta patent que no és veritat l'opinió abans assenyalada, per molt estesa que sigui: que els esperits són forçats a obeir per la facultat pròpia de Saturn o de Júpiter o d'algun altre astre. Car, a més de la raó ja adduïda a partir de la consideració

---

(30) PANIAGUA, nota 1, pp. 74-75; WEILL-PAROT, nota 16, pp. 480-496. WEILL-PAROT, Nicolás, Astrologie, médecine et art talismanique à Montpellier: les sceaux astrologiques pseudo-arnaldiens. In: D. Le Blévec; Th. Granier. *L'Université de Médecine de Montpellier et son rayonnement (XIIIe-XVe siècle)*, Turnhout, Brepols, 2004, pp. 157-174; FEDERICI VESCOVINI, Graziella. I sigilli cosidetti arnaldiani. *Traditio*, 2005, 60, 201-242.

(31) Segons el *De sigillis* els segells d'Àries i Libra actuen contra els dimonis: «valet autem istud preciosum sigillum [Arietis] contra omnes demones et inimicos capitales et contra maleficia. (...) Valet autem istud sigillum [Libre] sacratissimum contra insidias demonum in terra et in mari (...); et in domo ubi fuerit et sortilegia illi domui non nocebunt». *Opera*, ff. 301vb-302ra.

de la facultat de la substància corporal, sembla una creença absurda perquè qui constreny un esperit per una facultat estel·lar obra sigui exercint el poder sobre les estrelles, sigui elegint el temps de la influència de les estrelles. Però la primera pretensió és absolutament falsa, puix que cap substància terrenal exerceix un poder natural sobre els estels, malgrat que alguns filòsofs hagin dit que l'ànima humana domina de vegades la natura dels elements. (...) I la segona pretensió s'evidencia falsa des del moment que, si tot elegint o observant les hores d'influència de les estrelles en ells hom aconsegueix obligar els esperits, aleshores els més experts en els astres, és a dir, en les naturaleses i els moviments dels planetes i les altres estrelles, tindrien més poder en això que ningú altre. Tanmateix sabem que cap savi no ha presentat encara la doctrina de constrenyir els esperits d'aquesta manera o de cap altra, si bé alguns gentils els escrits dels quals hem llegit han parlat molt de la invocació dels esperits» (32).

Aquests dos segells d'Àries i Libra, situats en primera posició, són més llargs que la resta, perquè donen les instruccions inicials que després se suprimeixen o es resumeixen i sobretot perquè inclouen altres finalitats més enllà de les terapèutiques: primer contra els dimonis, després per aconseguir avantatges materials i psicològics, contra els perills i les dissorts naturals, a més de l'alliberament dels pecats. D'altra banda s'ha observat que el segell de Libra es troba en la tradició que relaciona aquest signe amb la crucifixió i la mort de Jesucrist (33). Cal dir, a més, que uns tals objectius no mèdics en fan força improbable l'autoria arnaldiana, sobretot els espirituals, incongruents amb la fe cristiana que el metge català demostra en la seva obra religiosa i amb la separació que li hem vist defensar entre les ciències profanes, inclosa l'astrologia, i l'espiritualitat. A desgrat de la distància temporal que hi pugui haver entre la redacció dels textos

---

(32) *AVOMO*, VII.1, pp. 226-227.

(33) NORTH, John D. Chaucer, Holbein, Libra and the crucifixion. In: M. Folkerts; R. Lorch (ed.), *Sic itur ad astra*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1986, pp. 461-473. Alguns dels exemples paral·lels recollits en el treball citat fan pensar que les posicions astronòmiques descrites pel *De sigillis* podrien donar una datació postquam de finals del segle XIII. No sé si valdria la pena aprofundir en aquesta via per intentar situar-lo amb més precisió.

citats i l'interès posterior pels segells astrològics, res en els seus escrits autèntics —ni tan sols els més tardans— fa pensar que, des de la màgia i l'astrologia naturals, Arnau pogués travessar l'espessa frontera que les separava de la nigromància i que tan pocs intel·lectuals escolàstics van gosar franquejar. I és que el *De sigillis* hauria estat considerat un llibre nigromàntic tant per propugnar el poder dels astres sobre els dimonis com per la presència de tants caràcters i inscripcions, alguns de tradició cabalística.

A banda del *De sigillis* Weill-Parot ha cridat l'atenció sobre dos escrits centrats en imatges de medicina astrològica associats sovint entre si en la tradició manuscrita vinculats amb Arnau de Vilanova. Un d'ells, que designa *De duodecim imaginibus Hermetis*, prescriu gravar en dotze imatges les figures dels signes per guarir els membres corresponents. En canvi l'altre, que podríem anomenar *Documentum contra lapidem*, atribuït ocasionalment a Andrés de Córdoba, es limita al segell de Leo.

Ambdós textos es troben en almenys deu còdexs amb diverses formes d'associació entre si i de relació amb el nom d'Arnau de Vilanova. En efecte, Arnau apareix citat sigui com l'origen de l'addició del segell de Leo, sigui com a responsable d'uns afegits, o amb una atribució clara com a autor —tan sols en un—, mentre que no s'esmenta en el còdex més antic. La conclusió de Weill-Parot em sembla del tot correcta: el passatge del *Speculum medicine* sobre el segell hermètic de Leo hauria estat el principal causant de la seva fama com a metge que utilitzava segells astrals i de l'afegiment del nom d'Arnau —emprat, en la meua opinió, en un primer moment com a autoritat que avalés l'ús dels segells—, per acabar convertint-se'n finalment en autor apòcrif (34). Si tenim en compte l'anterioritat de l'al·lusió que hi fa Estéfano de Sevilla (entre 1379 i 1390) i de les còpies del segle XIV i principis del segle XV que el transmeten, així com el seu major nombre, l'atribució arnaldiana en el cas del *Documentum contra lapidem* i del *De duodecim imaginibus Hermetis* degué precedir a la del *De sigillis*.

---

(34) WEILL-PAROT, nota 16, pp. 490-496.

La facilitat amb què es relacionen escrits sobre segells amb Arnau té encara altres exemples. En l'*Antipalus maleficiorum* Johannes de Tritenheim (1508) apareix citat un *De sigillis duodecim signorum* amb atribució arnaldiana entre els llibres que considera no explícitament nigromàntics però sospitosos (35). D'altra banda, en algun moment de la seva transmissió, també s'hi vincula el *De quindecim stellis, quindecim lapidibus, quindecim herbis et quindecim imaginibus*, traducció llatina d'un tractat escrit per l'astròleg àrab Māšallah (segle VIII), que pretén utilitzar una obra d'Hermes. En la tradició llatina apareix atribuït a Enoch, Hermes i Tābit. Un dels exemplars (MS Vat. lat. 4.087, f. 84) porta el títol de *Hermes de stellis, planetis et signis cum additionibus Arnaldi de Villanova* (36).

4. ELS MEDIS JUEUS

Des de l'hermetisme grecoàrab un dels principals canals pels quals els segells zodiacals arribaren a la medicina occidental degueren ser els medis jueus, segons indiquen no solament la presència de simbologia hebrea en algunes sèries com la del *De sigillis* sinó també els primers testimonis del seu ús, referits a metges jueus del segle XIII. El rabí gironí Mossé ben Nahman —prestigiós filòsof i cabalista (1194-1270), que havia estudiat medicina a Montpeller amb Juda ben Tibbon— guaria el mal de ronyons amb unes peces de plom amb la figura de Leo, segons testimonia el seu deixeble barceloní Salomó ben Adret (c. 1235-1310):

«Qüestió: Respecte a la qüestió que m'has sotmès sobre si és permès de gravar la figura d'un lleó, sense cap inscripció, damunt

---

(35) ZAMBELLI, Paola. Pseudepigrafia e magia secondo l'abate Johannes Trithemius. In: G. Marchetti; V. Sorge; O. Rignani (eds.), *Ratio et Superstitio. Essays in honor of Graziella Federici Vescovini*, Turnhout, Brepols, 2003, pp. 347-368. El seu *incipit* —«Antiquorum solertia caelum in duas partes»— no coincideix amb el del *De sigillis* imprès ni amb el del *De duodecim imaginibus Hermetis*.

(36) THORNDIKE, Lynn. Traditional medieval tracts concerning engraved astrological images. In: *Mélanges Auguste Pelzer*, Lovaina, Université, 1947, pp. 212-273.

d'una plaqueta d'argent o d'or, amb intencions mèdiques, com podem veure en els llibres de medicina dels antics, que diuen que va bé per al mal de ronyons, sempre que es faci en una hora determinada (...). Resposta: Declaro que (...) no hi ha cap prohibició (...). Tot el que és utilitzat amb finalitats mèdiques, i la seva virtut terapèutica és corroborada pels metges, no és cap superstició pagana. A més, tot el que no és interdit a la Guemarà com a pagà, no hem d'interdir-ho nosaltres pel fet que n'ignorem les propietats o perquè aquestes no es puguin explicar per les lleis de la natura més conegudes. Hi ha propietats que els homes de ciència no poden explicar, com ara l'amulet d'arrels o la fredor de la pedra groga anomenada *estopaci* [topazi], o així mateix certes herbes i eixarms que els nostres mestres del Talmud permetien (...). He sentit dir que el meu mestre Mossé ben Nahman, de beneïda memòria, solia fer aquesta figura de lleó, a la qual et refereixes, i no en tingué mai cap mena de recel» (37).

El raonament li serveix fins i tot per justificar els talismans amb la figura del lleó, que, al contrari que en la tradició cristiana, presenten un problema més gran per a la llei jueva que no pas les inscripcions, a causa del perill de transgredir el precepte de no fer cap representació dels servidors celestials. De tota manera el que interessa més destacar aquí és que, per un costat, es refereix a imatges sense inscripcions i fabricades d'acord amb les condicions astrològiques i que, per l'altre, l'explicació de ben Adret no resulta gaire llunyana de les idees sobre les propietats ocultes exposades per Arnau de Vilanova.

El passatge citat de ben Adret està extret d'una resposta jurídica adreçada a un savi anònim occità, segons recorda en un dictamen posterior (I, 413), emès el 1303 en ocasió d'una consulta del rabí Abba Mari de Montpeller, un dels savis jueus que desaprovaven l'ús de talismans astrològics per part de metges jueus montpellerins, en especial d'Isaac de Lattes contra el mal de ronyó. La informació sobre la qual es basa Abba Mari prové, segons declara ell mateix, d'un anomenat «Llibre de les figures», que podria correspondre a un escrit

---

(37) Dictamen, I: 167, traduït dins FELIU, Eduard. Salomó ben Adret, mestre de la llei jueva. *Tamid*, 2002-2003, 4, 35-109.

anònim titulat *Les figures de les dotze constel·lacions*, una versió hebrea del *De duodecim imaginibus Hermetis* (38).

Es tractava, doncs, d'un repertori de talismans astrològics aplicats a la medicina, sense encantaments ni inscripcions —a diferència del *De sigillis*. En canvi, resulten força més propers als transmesos per un escrit sobre la mateixa qüestió atribuït a un altre professor contemporani de la facultat de medicina de Montpeller, el *Tractatus ad faciendum sigilla* de Bernat de Gordon, una de les dues fonts del qual és el *De duodecim imaginibus Hermetis*. De tota manera l'autenticitat del *Tractatus* tampoc no és clara, ja que, segons he pogut observar, els segells astrològics són absents dels capítols dedicats a malalties com el poagre o el mal de pedra del *Lilium medicine*, el compendi fonamental de Bernat.

En aquest context esdevé molt versemblant la hipòtesi que l'ús dels segells astrològics per part d'Arnau tingués relació amb un cercle d'intel·lectuals jueus i cristians a cavall del Llenguadoc i Catalunya, involucrat en un flux interdireccional d'informació i de traduccions d'obres astronòmiques i mèdiques entre estudiosos jueus i cristians del segle XIII al XIV (39). Hi destacaren Jacob ben Makir (Profeit Tibbon) i Ermengaut Blasi, nebot d'Arnau de Vilanova. Malgrat que alguns escrits del mateix Arnau foren traduïts per membres del cercle (40), no hi ha constància d'un lligam directe d'ell amb els metges jueus respecte de l'ús de talismans astrològics, sinó que probablement Ermengaut actuà d'intermediari. Això explicaria també que el seu germà Joan Blasi portés uns quants segells al cinturó per alliberar-se del mal de ronyó (41).

---

(38) SARTON, nota 2, vol. 3, p. 893; SHATZMILLER, Joseph. In the search of the *Book of Figures*: medicine and astrology in Montpellier at the turn of the fourteenth century. *Association for Jewish Studies*, 1982-1983, 7-8, 383-407; WEILL-PAROT, nota 16, pp. 496-498, 595-597.

(39) Vegeu la bibliografia citada a GIRALT, nota 5.

(40) Entre altres consta una versió realitzada el 1297 per Jacob-ha-Levi d'un text no identificat sobre paràlisi. SARTON, nota 2, p. 892; STEINSCHNEIDER, nota 2, p. 780. Podria tractar-se d'un recull dels *Aphorismi particulares* dedicats a la paràlisi? La datació sembla anterior però potser en seria un «avanç» parcial.

(41) BATLLORI, Miquel. *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, València, Tres i Quatre, 1994, p. 89.

Crec que finalment tenim prou indicis per intentar determinar a quin tipus d'imatge corresponien els segells d'Arnau. Tant el *Tractatus ad faciendum sigilla* atribuït a Bernat de Gordon com les notícies sobre els segells usats pels jueus de Montpeller apunten a una mena d'imatges basades en l'observació astrològica, sense pregàries ni inscripcions, ben diferents de les de l'apòcrif *De sigillis*. Aquesta mena d'imatges astrals, que haurien pogut ser transmeses pel *De duodecim imaginibus Hermetis* i pel *Documentum contra lapidem*, són les úniques de les quals, segons ens consta, trobem referències en l'entorn d'Arnau i eren les úniques acceptades pels intel·lectuals més oberts de l'època com l'autor del *Speculum astronomie*, Albert Magne i Pietro d'Abano. També són les úniques que s'acorden amb les opinions exposades en el *De reprobacione* contra la nigromància, amb les descripcions de les posseïdes per Arnau i el seu nebot Joan —malgrat que són massa breus per assegurar-ho— i amb les justificacions teòriques de les breus al·lusions presents en les obres arnaldianes. Tot apunta, doncs, en la direcció que empraria unes imatges essencialment sense inscripcions, només amb la figura del signe zodiacal i fonamentades tan sols en les condicions astrològiques propícies.

5. AUTORIA DEL DE IUDICIIS ASTRONOMIE

El *De iudiciis astronomie* consisteix en una introducció a l'astrologia, orientada vers la medicina. Tanmateix, malgrat reconèixer que els astres influeixen sobre la salut i els medicaments, l'autor acaba dient que el càlcul astrològic és tan difícil i obscur que el metge pràctic pot conformar-se amb observar la posició de la lluna, sobretot quan ordena evacuacions (42). Més o menys aquesta és l'actitud d'Arnau, que es preocupa dels astres principalment quan ha de procedir a una evacuació, però també la de molts altres metges medievals. En Arnau l'excepció important és l'ús de segells astrològics, a les quals el *De iudiciis* fa una breu al·lusió per afirmar que poden adquirir les facultats de les pedres precioses però no tant pel material de què estan

---

(42) *Opera*, f. 295rb-va.

fetes com per les facultats imbuïdes per la posició del cel donada en el punt de la seva fabricació (43). En aquesta al·lusió pot sorprendre el recurs a l'autoritat no pas d'Hermes, com en el *Speculum medicine*, sinó de Tābit ibn Qurra. Per bé que no he trobat en el *De imaginibus* atribuït a Tābit cap passatge exactament equivalent a la referència del *De iudiciis astronomie*, és cert que les instruccions d'aquell o bé no especifiquen el material de les imatges o bé hi mostren indiferència i, per tant, poden induir a la conclusió expressada en el *De iudiciis* (44). Si parem atenció als segells arnaldians, pel que sabem tampoc no devia donar un paper bàsic al material, no especificat en cap de les tres al·lusions en les obres autenticades. Si al papa Bonifaci li aplicà uns segells d'or es degué probablement al seu *status* social, puix que en altres casos també n'utilitzava de llautó (45). De tota manera el que trobo més sospitós és que, en una obra específicament consagrada a l'astrologia mèdica, l'autor no hi expliqui el que sens dubte era el recurs astrològic més emprat per Arnau, a tenor de tots els indicis aquí recollits: els segells zodiacals i, específicament, el de Leo. Per tant, malgrat la manca d'indicis evidents en contra i de pràctiques francament contradictòries amb la medicina arnaldiana, tot plegat em fa dubtar que el *De iudiciis astronomie* sigui de debò obra seva.

Tanmateix Paniagua hi veu una tradició textual favorable després de recollir referències a un bon nombre de manuscrits del *De iudiciis*

---

(43) «Unde secundum Thebith ymagines fiunt habentes virtutes lapidum preciosorum mineralium nec ab aliquo habent virtutem nisi ab aspectu planetarum in tempore quo artificiantur. Cum materia illarum sit terrea quod apte fiunt vel metallea, id est tunc ex parte materie non potest multam acquirere virtutem, sed solum ex virtute celesti que fit in tempore factionis eorum. Sic est de confectionibus quibuslibet a medicis compositis paulo minus habent virtutem a tempore confectionis, sed in illo comparatur melius quam ex parte materie ex qua componentur», *Opera*, f. 295rb.

(44) Per exemple: «Et fieri potest ut sit imago ex plumbo uel ex ere, stanno, argento, auro, cera uel luto uel de quocumque horum conuenerit fieri potest...», segons l'edició publicada dins CARMODY, Francis J. *The astronomical works of Thabit b. Qurra*, Berkeley, University of California, 1960, pp. 180-197. WEILL-PAROT, nota 16, p. 476, dubta de si l'al·lusió és al *De imaginibus* o al *De quindecim stellis*, atribuït ocasionalment també a Tābit.

(45) Vegeu *supra*. Tot i així Joan Blasi creia més efectives les imatges d'or: BATTLELORI, nota 41, p. 89.

astronomie, alguns dels quals es remunten al segle XIV (46). Tanmateix certs exemplars donen el text sota el nom d'altres autors: al-Kindī (Munic, BSB, CLM 267, s. XIV) i Albumasar (Kues 208, any 1310). Si la datació d'aquesta última còpia fos correcta i si realment el text que transmet amb el títol de *Parva introductio* o *Flores* fos el *De iudiciis*, tindríem una raó de pes per descartar l'autoria arnaldiana, òbviament no pas perquè cap de les dues altres atribucions tingui cap credibilitat sinó perquè hauria perdut el nom d'Arnau massa aviat. D'altra banda cal advertir que la bibliografia entorn d'al-Kindī segueix recollint ocasionalment sota l'atribució de l'autor àrab la còpia del manuscrit de Munic, on apareix titulada *De signis astronomie applicatis ad medicinam*, sense identificar-lo amb el *De iudiciis* atribuït a Arnau (47).

Així doncs, lluny de donar per tancada la qüestió de l'autoria, és evident que per arribar a una resposta definitiva cal un estudi aprofundit de la transmissió textual, del contingut i potser de les versions hebrees del *De iudiciis*. Al capdavant també es podria adduir que l'hagués escrit abans d'entrar en contacte amb el «cercle de Montpeller» i amb el *De duodecim imaginibus Hermetis*.

6. UN TEMPS PER A L'ASTROLOGIA?

Aquí ens enfrontem a la qüestió de la cronologia: és possible situar el recurs a l'astrologia i als segells en una època concreta de la carrera professional d'Arnau? Diversos indicis em fan pensar que degué servir-se'n, sobretot, durant l'últim període de la seva vida, des del 1300 fins al 1311, any de la seva mort. Per començar l'«afer

---

(46) PANIAGUA, nota 1, pp. 76-77.

(47) Per als manuscrits citats vegeu THORNDIKE; KIBRE, nota 3, c. 221, on ja apareix la identificació amb l'obra atribuïda a Arnau. En canvi no es dona en CARMODY, Francis J. *Arabic astronomical and astrological sciences in Latin translation*, Berkeley, University of California, 1956, p. 84; TRAVAGLIA, Pirella. *Magic, causality and intentionality. The doctrine of rays in al-Kindī*, Florència, SISMEG-Galluzzo, 1999, p. 124, i ULLMANN, Manfred. *Die Medizin im Islam*, Leiden, Brill, 1970, p. 314, on, de tota manera, es diu: «Vielleicht handelt es sich nur um ein lateinisches Pseudepigraphon».

dels segells» sortí a la llum pública dins la comunitat jueva vers el 1303 amb la polèmica entre Abba Mari i ben Adret. Pel que fa a Arnau el testimoniatge més antic és la curació de Bonifaci VIII (1301), i les obres en què hem trobat referències als segells i a l'astrologia són posteriors al 1300 o ho podrien ser. En primer lloc el *Speculum medicine* hauria estat acabat vers el 1308, tot i que la seva redacció hauria pogut començar el 1301; pel que fa a la primera part de l'*Antidotarium*, la que hauria escrit Arnau, se situa al segle XIV i, tal vegada, als primers anys, mentre que el *De parte operativa* també correspondria a la darrera etapa de la seva carrera, perquè degué quedar inacabat a la seva mort (48).

Els *Aphorismi extravagantes* igualment semblen inconclusos, però voldria considerar amb un poc més de deteniment la seva datació, que s'ha d'emmarcar en la de les altres sèries aforístiques. La primera de les sèries degué ser la més important: les *Medicationis parabole*, acabades el 1300 segons el colofó d'alguns manuscrits. Recordem que diverses màximes d'aquest conjunt instrueixen sobre la sagnia d'acord amb l'observació de l'estat de la lluna, mentre que, sorprenentment, no es troba cap referència a tals condicions en el *De consideracionibus operis medicine*, un extens tractat dedicat monogràficament a la flebotomia escrit un poc abans, entre 1298 i 1300. Al final del *Speculum medicine* dóna per fetes les *Medicationis parabole*, alhora que expressa l'esperança de completar-les amb el seu comentari —finalment deixat tot just a l'inici— i amb «altres aforismes centrats en les especificitats que el metge ha de considerar en les malalties d'alguns membres particulars». Paniagua i Gil-Sotres desglossen tres altres sèries aforístiques a partir de la seva tradició textual, sovint entrelligada però amb un origen independent: els *Aphorismi particulars*, els *Aphorismi de memoria* i els *Aphorismi extravagantes*. Arriben a la conclusió que els *Aphorismi particulars*, que tracten de les malalties del cap, del pit i de l'abdomen, serien el resultat de la intenció esmentada de dedicar un conjunt

---

(48) En realitat la datació del *Speculum* és discutida: mentre que McVAUGH, Michael. *Chemical medicine in the medical writings of Arnau de Vilanova*. In: Perarnau (ed.), nota 24, pp. 239-264, el situa «vers el 1308». Per contra, PANIAGUA, nota 1, vol. 6, pp. 57-66, prefereix datar-la el 1300 o 1301. Quant a l'*Antidotarium* vegeu el mateix treball de McVaugh .

d'aforismes als membres particulars —un projecte que no hauria pogut dur a terme en la seva totalitat. D'altra banda quatre dels *Aphorismi particulares* s'originen de la consulta per part d'altres metges de casos clínics concrets, segons declara el mateix Arnau en la *Repetitio super Vita brevis* (1301) (49). És possible, doncs, que els aforismes d'aquesta sèrie hagin estat vinculats d'alguna manera a *consilia* o comunicacions similars amb les quals el metge català contestava a les consultes que li feien. Això voldria dir que anava escrivint els aforismes no de manera sistemàtica sinó esporàdica, a mesura que tractava casos concrets. En aquest context el que ara plantejo és l'estreta relació, demostrada al llarg de diversos treballs, entre els *Aphorismi extravagantes* i el *Regimen podagre* (50). A banda de clars paral·lelismes de continguts entre tots dos textos, la majoria de manuscrits que transmeten el *Regimen podagre* inclouen una aparent interpolació amb les dues sèries principals dels *Aphorismi extravagantes* dedicades al poagre. Aquí reprenc la meua hipòtesi que la interpolació hauria estat provocada per l'adjunció per part del mateix Arnau dels aforismes al final del *consilium* com un complement al tractament que hi prescrivia, hipòtesi que queda reforçada, al meu parer, pels exemples semblants d'aforismes inspirats en els casos clínics exposats en la *Repetitio*. Aquests exemples suggereixen fins i tot que els aforismes sobre el poagre els hauria pogut inspirar la mateixa intervenció professional reflectida en el *Regimen podagre*. Si fos així, els anomenats *Aphorismi extravagantes* no serien potser més que dos retalls del projecte original dels *Aphorismi particulares*, que en la ment de l'autor havien d'abastar tots els membres del cos, del cap als peus, mentre els anava redactant: un grup sobre el poagre, que fou adjuntat al *Regimen podagre*, i l'altre sobre els cossos decaiguts, escrit potser per a una altra ocasió. En no haver completat el seu projecte, restaren desunits del cos principal dels *Aphorismi particulares*.

De tot això ara m'interessa retenir la possible datació dels *Aphorismi extravagantes* posterior al 1300 i la hipotèticament paral·lela del

---

(49) *Opera*, Lió, 1520, 278r-v. PANIAGUA; GIL-SOTRES, nota 10, pp. 242-388.

(50) GIL-SOTRES, nota 10, pp. 383-384; ALONSO, Alberto. Los *Aphorismi extravagantes* y el *Regimen podagre* de Arnaldo de Vilanova. Estudio comparativo. In: M. Pérez (coord.), *Actas del II Congreso Hispánico de Latín Medieval*, Lleó, Universidad, 1998, vol. 1, pp. 201-209, GIRALT, nota 11.

Regimen podagre. D'altra banda hem vist en el *Regimen podagre* orientacions astrològiques per a la flebotomia que tampoc no apareixen en el *De consideracionibus*, una altra possible raó per creure'l posterior a aquest tractat.

En conseqüència és versemblant que tots els escrits mèdics d'Arnau que recorren a l'astrologia pertanyin a la darrera etapa de la seva vida, des de 1300 fins al 1311, quan Arnau ja havia superat els seixanta anys però estava més actiu que mai en els diversos fronts en els quals bregava. Si aquesta hipòtesi s'arribés a demostrar, la seva introducció en l'ús terapèutic de l'astrologia esdevindria encara més remarcable —i seria una mostra que fins al final es va mantenir obert davant la innovació professional. En podria haver estat un dels principals estímuls l'excel·lent acollida que trobà entre els personatges del rang més elevat, com el papa Bonifaci (51).

---

(51) ¿Podria ser també el cas de Felip, rei de França, a qui van dedicades les *Medicationis parabole*, o del desconegut destinatari del *Regimen podagre* —potser el mateix que el dels *Aphorismi extravagantes*?